

“UŞAQLAR ÜÇÜN” YADDAŞ DƏRSİ

Ötən əsrin 80-ci illərində bəşəriyyət İkinci Cahan müharibəsindən uzaqlaşdıqca, böyük ağrının və kədərin insan varlığını çökürən ağırlığından çıxmaqda idi. Yeni nəsil sanki bir də müharibə olmayacağı kimi, onun yer kürəsinə vurduğu ağır yaraları sağaldan insanların hissələrində, düşüncələrində həmin savaşın ağır-acılarına qayıdır. Və bu ağır-acıları sanki yaddaş dərsi kimi təkrar-təkrar xatırlayırdı. Bir növ təkrar biliyin anasıdır qənaəti ilə böyük müharibə unudulmasın, yaddaşlardan silinməsin. Bəşəriyyətə əlli milyon insanın qanı bahasına başa gəlmiş İkinci Cahan savaş, Azərbaycan xalqının da genefonduna ağır zərbə vurmuş, yüz minlərlə Azərbaycanlı gənc bu müharibələrdə həlak olmuşdur.

Demək, müharibənin uzaqlaşması anlayışı şərtdir. Onsuz da bəşər nəslini bir müharibədən uzaqlaşsın, digərinə yaxınlaşsın. Azərbaycanın əli qələm tutan ziyalıları müharibəyə nifrət hissi, müharibə səbəblərinə qəzəb duyğusu aşılayan yazılarla ardıcıl çıxış etməklə insan nəslini qarşısında özlərinin mənəvi borclarını verməyə çalışıblar. 70-ci illərin parlayan gəncləri sırasında söz aləminə gələn Şəfəq Məmmədova da məlum mövzudan kənar qalmayıb. Ədəbi publisistik yazıları ilə həmyaşdalarının düşüncəsini ifadə eləyib. Öz sözü və öz nəfəsi ilə ədəbi mühitə gəlməklə

mövzusuna diqqət bu gün daha aktual olmalıdır. Elə bu səbəbdən də Şəfəq Məmmədovanın “Osvensim dərsi”ni yenidən təkrar etmək təkcə tarixi əhəmiyyət kəsb etmir. Elə bu gün də aktualdır və təkrar-təkrar öyrənilməlidir.

Yazıcının məkan və tarixi hadisə obyektini kimi xatırladığı obrazlar - Buhenvald, Osvensim... kimi adlar yaşlı nəslə artıq kifayət qədər bildiyi hadisələrin dəhşətləri ilə üz-üzə gətirir. Yeni nəslə isə düşündürür. Çox güman ki, həmin adları xatırladan hekayələrin maraqla oxunması ədəbi-tənqidi yazının müəllifini də düşündürməli olub. Ən başlıcası, Şəfəq Məmmədova Qarabağ hadisələri başlayan gündən bu hadisələri vətəndaşlıq mövqeyindən, milli təsübbəklilik duyğuları ilə izləyib. 90-cı ilin qara Yanvarı, Xocalı hadisələri, Şəfəqin ədəbi-publisistika yaradıcılığının əsas mövzusu olub. O, Qarabağ dəhşətlərini yazıya gətirərkən nə qədər mənəvi sarsıntı keçirsə də yazmaq sarıdan çətinlik çəkmədi. Bunun da səbəbi onun hələ 80-ci illərin ortalarında müharibə barəsində yazmaq sarıdan kifayət qədər mükəmməl ədəbi-təcrübə yolunu keçməsi ilə bağlı idi. Şəfəqin Qılman İsmayılovun “Osvensim dərsi” kitabına yazdığı ədəbi-tənqidi düşüncələri dövrün ən kütləvi qəzetlərindən biri olan “Azərbaycan gəncləri” qəzetində (16 iyun 1984-cü il) dərc olunmuş və yüz minlərlə insanın ünvanına çatmışdı. Bəli, o dövrün gəncləri üçün Şəfəq Məmmədova imzası kifayət qədər tanış idi. Səmimi, əqidəli,

ra bilir: “Ayaz qoçaq, diribaş gözüaçıq oğlandır. O, gizli partizan dəstəsiylə əlaqəyə girir, onlara mühüm, gərəklilik bir məktub çatdırır. Sonda da tapşırılan vaxtda kilsənin zəngini çalaraq, əsirləri azadlıq uğrunda mübarizəyə səsləyir. Bu zaman ürəyi düşmən gülləsinə hədəf olan Ayaz ağır yaralanır, gözlərini yumur. Ölüm onu haqlamamış hardansa qulaqlarına anasının nisgilli səsi gəlir: Əzizim kətan yaxşı, Geyməyə kətan yaxşı; Gəzməyə qərib ölkə, Ölməyə vətən yaxşı.” Şəfəq bu qeydləri ilə sanki yazıcının düşüncə mühitə daxil olur və onun bir gəncin taleyi ilə bağlı həyəcanlarını özü də yaşayır. Həmin gənc döyüşçüdür. Nəyin uğrunda, niyə döyüşdüyünü yaxşı bilir. Bu əqidəli bilgisinə görə də ölümdən qorxmur. Ölümü mübarizəsinin nəticəsi kimi qarşılayır. Ancaq əlbəttə bir təəsüflə. Bu təəsüf də onun vətəndən çox uzaqda ölməsidir. Şəfəq yazıcının işlətdiyi hamımıza məlum olan bayatını təzədən ədəbi tənqidi mətnə gətirməklə insanın özəli arzusunun yada salır. Hər kəs son anında istəyir ki, ömrünü vətəndə, yurdunda başa vursun. “Buhenvald zəngi” hekayəsinin əsas qayəsi insanlığın hifzi ilə bağlı olsa da vətən anlamını əsas qayənin yanında paralel tələq edir. Və əslində elə Şəfəq də bunu bildiyindən ədəbi tənqidi mətnində yazıçı mövqeyini, ana səsinə yaddaşa gətirən bayatı ilə daha qabarıq verir. Şəfəq məlum kitabı təhlil edərkən, ikinci hekayənin də üzərində dayanır. Bu dayanma prosesi az çəksə

ilə üst-üstə düşür. Yazıçı müharibənin dağıdıcı mahiyyətini bədii sözün gücündə göstərir. Tənqidçi isə bədii sözə münasibəti ilə araya gətirir. Bu gün Azərbaycan oxucusuna, xüsusilə yeni nəslə Qarabağ savaşının çılpaq həqiqətlərini ədəbi sözün siqləti ilə yetirmək hər bir ziyalının mühüm missiyasıdır. Şəfəq yazıcının uğurunu İkinci Cahan müharibəsi ilə uyğun gələn zamanla təmasında görür. Və düzgün qiymətləndirir bu təmasın təsir imkanlarını. Bu gün biz Qarabağ ağrıları ilə bağlı keçirdiyimiz hisləri, yazıçı uşaqlıq çağlarında İkinci Cahan müharibəsinin varlığına yığdığı ağrılarla qavrayırıq. Ümumiyyətlə, Şəfəq xanımın belə bir qeydi çox yerində səslənir. Hər hansı bir yazıcının yaradıcılıq zamanı yaşadığı psixoloji durumu qavramağa əsas amil olur: “Müəllifin uşaqlıq dövrü həmin o qanlı-qadallı illərə düşüb. Uşaq kimi o illərin acısını, qəhərini dadıb. Heç şübhəsiz, yazıçı başqa hekayələrini də qələmə alarkən xəyalən geri döndü, çox nisgilli hadisələri xatırlayıb”.

“Xoşbəxt sovet dövrü” nostalgiyası bizə imkan verir ki, özümüzə əvvəlki və özümüzə “sonrakı” zamanı müqayisəyə çəkək. Və bu zaman bu müqayisə məqamında bizə ədəbi təəssüratı düzgün dəyərləndirmək imkanı verən zamanın sözünü və sözün zamanını kənar qoymayaq. Çünki qiymətləndirmə elə bir meyar tələb edir ki, burada vaxtında deyilən sözün təsirini inkar etmək olmaz.

80-Cİ İLLƏRİN ƏDƏBİ PRELÜDLƏRİ

mübarizədə “hər kəsin öz yeri var” qənaətini təsdiq edib. Bu yerdə onu da qeyd edək ki, Şəfəq Məmmədova ədəbi-publisistik yazılarında həm zamana, dövrə münasibət bildirir, həm də diqqətə çəkdiyi ədəbiyyat faktının dəyərini göstərir. Bununla da fəal ədəbi prosesdə ədəbi tənqid yaradıcılığı, eləcə də ədəbi publisistik mövqeyi ilə görünür. Onun ədəbi mühitin diqqətinə çəkdiyi yazıçılardan biri də Qılman İsmayılovdur. Məlumdur ki, Qılman İsmayılov dövrünün kifayət qədər tanınan yazıçılardan olsa da bir növ təbliğat baxımından bəxti gətirməyən söz sahiblərindən biri kimi xatırlana bilər. Amma Şəfəq Məmmədova Qılman İsmayılovun müxtəlif illərdə nəşr olunan “Unutduqlarım”, “Kəndin işıqları”, “Günlər, görüşlər”, “Aynalı qayalar”, “İki ulduz” kitabları ilə hələ qabaqcadan tanış olub. Ancaq onun diqqətini “Gənclik” nəşriyyatında buraxılmış yeni kitab - yazıcının “Osvensim dərsi” hekayələr toplusu cəlb edib. Elə qabaqcadan da Şəfəq Məmmədova yeni kitabda toplanmış hekayələrin kifayət qədər ədəbi ustalıqla yazılmasına şahidlik edir: “Burada müəllifin 25 hekayəsi toplanmışdır. Kitabı vərəqlədikcə aydın olur ki, yazıçı uşaq aləminə bələddir, onların danışığını, həyat tərzini, təbiətə, insanlara marağını, fikirlərini duyub-müşahidə edə bilir.” Kitabın adından da göründüyü kimi əsas hekayələrin mayası, məgzi daha çox müharibə mövzusu ilə bağlıdır. Yazıçı bu mövzunu ayrı-ayrı hekayələrində sanki hissələrə bölür. Hər hekayənin payına düşən mənşəni və ovqatı yazıya gətirir. Tənqidçi də yaxşı bilir ki, “müharibənin niskilli, qəhərli günlərinin təsviri bədii ədəbiyyatımızda əbədi mövzuya çevrilmişdir. Çünki o illərin ağrısı, acısı uşaqlı-böyüklü hamının qəlbində göz dağı olub. Müharibəyə, onun törətdiyi dəhşətlərə qarşı nifrətə dönüb”. Son dövrlərdə əsasən şərq mühitində alovlanmaqda olan müharibə ocaqlarının yeni dəhşətləri göstərir ki, müharibə

ədəbi-tənqidi yazıları ilə, mövqeli publisistikası ilə o, yaddaşlarda adının özünü qoymuşdu. Bu gün Şəfəq Məmmədova kimdir, demək düşünürəm ki, ədalətsizlikdir. Kifayət qədər normal ədəbi mövqeyi olan publisistə, yazıçıya sayğısız münasibətdir. Əgər Şəfəq Məmmədova müharibə mövzusunda bəhs edən “Buhenvald zəngi” və “Osvensim dərsi” hekayələrini vaxtı ilə kitabın oxucuları ilə birgə oxuyubsa və öz zamanında münasibət bildiribsə, demək o, hələ ilk gəncliyindən ədəbiyyatın qaynar qazanının içində olub. Şəfəqin ayrı-ayrı obrazlarla münasibəti, sözünün həssaslığında görünür. Sanki, əsərin qəhrəmanları ilə birgə tarixi dramı yazı ilə təmasında təzədən yaşayır: “Balaca ürəyində dünya boyda kədəri daşıyan Ayazın (“Buhenvald zəngi”), Osvensimin qazkəmərlərində boğulan milyonlarla adamın dərindən yanan Yüzexin (“Osvensim dərsi”) qəhrəmanlığı göz önündə canlanır, onların qoçaqlığı, cəsarəti balaca oxucularda Vətənə məhəbbət hissini gücləndirir.” Baxmayaraq ki, burada hadisələrin məkanı və zamanı indiki Azərbaycandan çox uzaqdır, ancaq global müharibə əjdaha ağzı ilə öz zamanında Azərbaycanı da kamına çəkmişdi. Demək Azərbaycanlı gənc də ölüm püskürən əjdahaya qarşı vuruşurdu. Şübhəsiz, mövcud həqiqəti Şəfəq Məmmədovanın yazısından aldığımız təəssüratla yalnız tarixlə bağlamırıq, elə bu günün Xocalı soyqırımından keçən Azərbaycanlı gənclərin, erməni faşizminə qarşı mübarizəsində görürük. Ayaz bütün varlığı ilə öz ölkəsinə, öz yurduna bağlıdır. Müharibə onu öz yurdundan uzaqlara aparıb. Və onu da yaxşı bilir ki, mübarizəsi ölümə qarşıdır, faşizmə qarşıdır. Onun təbiətini yazıçı hansı hissələr və duyğularla verə bilirsə, əsərin təhlilini aparın gənc tənqidçi də həmin hissələrə, duyğulara bir növ oxucuya çatdırmaqda yazıçıya yardımçı olur. Və öz yardımını, yazıçı düşüncəsi ilə oxucu mühiti arasında həssas bir aydınlıq körpüsü qu-

də, mətindən gətirdiyi məlumata özünün müdaxiləsi ilə sanki yeni nəfəs verir: “Mövzusunə görə, “Buhenvald zəngi” ilə səsləşən “Osvensim dərsi” hekayəsində Yüzexin də əqidə, xarakter bütövlüyü ilə sanki Ayaza doğma qardaşdır. Onun cəsarətinə, qoçaqlığına heyrət edir, əhsən deyirik. İşıqlı gələcək yolunda o hər əziyyətə qatlaşır. Çətin sınaqlarda onu nə ölüm düşüncəsi, nə boğucu qaz kamerası, nə vəhşi pələng, nə də it qorxuda bilmir.” Bu kiçik mətnlə Osvensim dərşini kifayət qədər qavraya bilirik. Əlbəttə, söhbət uşaqların qavramasından gedirsə, deməliyi ki, yazıçı hekayəni uşaq dünyasına çox yaxın bir ovqatda yarada bilir. Tənqidçinin xidməti isə yazıçıyı təqdir etməklə yeni nəslə igidlik, qorxmazlıq dərşini keçməkdir. Bir anlığa təsəvvür edək ki, biz Qarabağ müharibəsinin qəhrəmanlarını görürük. Yüzexin timsalında Albert Aqalunov, Ayazın timsalında mübarizləri düşünmək o qədər də çətin deyil.

Şəfəq Məmmədova bu qeydləri ilə sanki zaman arasındakı boşluq məsafəsini kəsib götürür. İkinci Cahan savaşının dəhşətləri ilə xudahafizləşməmiş biz Qarabağ savaşının həqiqətləri ilə üz-üzə gəlirik. Düşünmək olar ki, Şəfəqin ədəbi-tənqidi məqaləsi ona görə canlı və oxunaqlıdır ki, bu günün müharibəsinin kifayət qədər reallıqları ilə qavraya bilir. Necə ki, o özü elə yazıçı haqqında deyir: “Yazıların belə canlı, inandırıcı çıxmasına başlıca səbəb odur ki, müəllif bir səyyah kimi dünyanın kəndə abidələri olan Buhenvald və Osvensin ölüm düşüncələrində olmuş, faşizmin insanlara verdiyi işgəncələrin qanlı izlərini öz gözləri ilə görmüş, ürəklərə dağ çəkən xatirələrlə bilavasitə tanış olmuşdur. Mövzusunun aktuallığına görə bu günlə həmahəng olan hekayələrdə yazıçı balacaların qəlbində müharibəyə qarşı dərin nifrət hissi oyada bilir”. Azərbaycan yazıcısının humanist mövqeyi ədəbi-tənqidin müharibəyə, insanlığa qənim kəsilən təcavüzlərə münasibəti

Şəfəq Nasir təhlilə cəlb etdiyi kitabı bütövlükdə nəzərdən keçirir. Hər bir əsərin (hekayənin) ədəbi dəyərini özünün fikir-düşüncəsindəki məhək daşına çəkir. Bir sözlə, “Qu quşu”, “Nəriman baba”, “Təbiətin dostu” hekayələrindəki motivlərlə “Naməlum adam”, “İki dost” və “Gicitkan” hekayələrinin tələq imkanlarını fərqləndirir. Harda zəhmət tələq olunur, harda təbiətə sevgi idealizə olunur, yaxud harda dostluqdan, səmimiyyətdən bəhs olunur?.. Şəfəq ayrı-ayrı hekayələrin məzmunundan çıxış edərək yazıcının oxucuya istiqamət götürən təsir imkanlarını bir-birindən ayıra bilir. Bu, Şəfəq Nasirin hələ gənc ikən ədəbi tənqiddə yiyələndiyi cəsarət iksiri idi. O, bu iksirin təsiri altında haqlının və haqsızın mövqələrini (“Qudurğan” hekayəsindəki motiv əsasında) fərqləndirə bilirdi.

Ş.Nasirin ədəbi əsərə yanaşma imkanını həm də özünə tələq imkanı ilə bir-birinə uyğun gəlir. Əgər müəllif “Löv-hələr” hekayəsinin mahiyyətində arzu ilə əziyyəti uzlaşdırırsa, tənqidçi də bunu təqdir edərək oxucuya çatdırır ki, zəhmətsiz ümumiyyətlə, həqiqəti dərk etməyin özü problemdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Ş.Məmmədova ilk gəncliyindən ədəbi tənqiddə cəsarətli olub. Onun “Uşaqlar üçün” adlı məqaləsinin sonluğundakı fikir yekunu da dediyimizə sübutdur:

İ . Təkcə iki-üç cümləlik hökmün özü əsaslandırılmasa da, təsdiq edir ki, Ş.Məmmədova ədəbi tənqiddə öz mövqeyini qabaqcadan görə bilərəkdən gəlib. Və bunu yazılarında reallaşdırmaq imkanında olub.